

A közép-kelet-európai akadémiák együttműködéséről

Szlovák–magyar együttműködés

I. KÖZÖS TUDOMÁNPOLITIKAI LEHETŐSÉGEK ÉS GONDOK •

Az uniós tagság közös előnyei • Piacgazdaság és az állami fenntartású kutatásszervezet • Utánpótlás és új ösztöndíjrendszer

II. A KELET-EURÓPA-ISMERET KIÉPÍTÉSE, TERJESZTÉSE • A jugoszláviai háború sokkja • Az Európai Unió keleti kiterjesztéséről • Etnikai reneszánsz Keleten és Nyugaton? • Közép-kelet-európai National Geographic és Kelet-Európa-ismeret

III. AZ AKADÉMIAI ÉRTELMSÉG KÖZÖS REGIONÁLIS VÁL-LALKOZÁSAI • A regionális természetgazdálkodási stratégiák • Az Európai Unió kiterjesztése és a regionális érdekek • Az etnikai kisebbségek konfliktusainak feloldásáról • A térség akadémiáinak közös akcióiról • Regionális társadalomkutatói szemlélet

Szívesen jöttünk Pozsonyba, örömmel tettünk eleget a Szlovák Tudományos Akadémia meghívásának. Ez év június végén Budapesten, a Tudomány Világkonferenciáján hívtam meg tanácskozásra Luby akadémikus urat, a Szlovák Tudományos Akadémia elnökét, Dušan Kovač urat, az Akadémia főtitkárát, és tettem javaslatot a közép-kelet-európai akadémiák együttműködésére. Röviden emlékeztetnék akkori javaslatomra, az együttműködés megindításának indítékaira az élet három területén. Az *első*: a térség akadémiáinak közös tudománypolitikai érdekei. A *második*: az Európai Unió kiterjesztéséből következő közös tenni-valók egyeztetése és a Közép-Kelet-Európa-ismeret erősítése a világban. A *harmadik*: az akadémiai értelmiség közös feladatai a térség természeti és társadalmi konfliktusainak feloldásában.*

Szükségesnek látom, hogy a térség tudományszervezetében jelentkező közös gondokról maguk az akadémiai vezetők is közös konferenciákat tartsanak, és állandósuljon közöttük a személyes kapcsolat. Elképzelésem szerint a közös tanácskozásokba később bevonhatnánk

Az együttműködési javaslat indítékai

Közös gondok

1999. december 17. Feljegyzés a szlovák–magyar fórum bevezető előadásához.

* 1999. május 27. „Románok, magyarok a közép-kelet-európai térségben”.

Regionális tudomány-politikai fórum országaink rektori konferenciáinak vezetőit, tehát az egyetemi világ képviselőit is. Rendszeresen működő *közép-kelet-európai tudomány-politikai fórum* lebeg a szemem előtt, amely évente egyszer vagy – alkalmától függően – kétszer, meghatározott és előkészített napirenddel ülésezne évente más és más városban.* Napirendjén rendszeresen szerepelhetnének a következő témák: 1. a világ *tudományosságában* végbe-menő változások; 2. az *európai uniós tudományszervezet* aktuális problémái, valamint 3. a *közép-kelet-európai térség* közös tudományszervezeti, regionális értelmiségi feladatai.

I. KÖZÖS TUDOMÁNPOLITIKAI LEHETŐSÉGEK ÉS GONDOK

Hasonló gondok Az Európai Unió 1999. január 1-je óta lehetővé tette, hogy a jelölt országok az EU V. tudományos keretprogramjának pályázatain részt vegyenek. Ám kutatóintézeteink, tanszékeink a gazdasági és politikai rendszerváltás nehézségeivel küszködnek. *Közösek az előnyeink és hasonlóak a gondjaink.* Mit tegyünk? A kérdésre a válasz keresése adja az első indítékot, hogy az együttműködés szervezett formájáról beszéljünk mi, akadémiai vezetők.

AZ UNIÓS TAGSÁG KÖZÖS ELŐNYEI

Kutatóintézetek EU-pályázatai Az európai uniós pályázatokon, mint ismeretes, azok a kutatók, illetve kutatóintézetek indulhatnak eséllyel, akik más államok kutatóival együtt jelentkeznek. Keresnünk kell tehát az európai uniós tagállamban dolgozó partnerintézetek közötti kapcsolatteremtés lehetőségét, hogy kutatóintézeteink az uniós versenyben jól szerepeljenek. Feltételezem: közösen könnyebben találunk nyugat-európai partnerintézetet, mint külön-külön. Ez arra ösztönöz bennünket, akadémiai vezetőket, hogy intézményesen is segítsük intézeteink partnerkeresését.**

Közös kiértékelés Fontosnak tartom, hogy egy éven belül közösen értékeljük ki az első európai uniós pályázatok eredményeit. Mint ahogy azt is fontosnak tartom: beszéljünk a *térség kutatósszervezetének versenyképességéről*, a *realitásokról*. Engem például őszintén aggaszt az a magamnak újra és újra feltett kérdés: vajon az idén jól szereplő intézeteink, tanszékeink mögött vannak-e *további versenyképes intézményeink*? Vajon az intézeti menedzsment felkészült-e a nemzetközi pályázatok adminisztratív foga-

* 1999. április 3. „Helyünk Európában, Európa megismertetése itthon”.

** 1998. november 5. „Kutatás, kutatósszervezet és tudománpolitika az Európai Unióban”.

dására? Általában hogyan állunk az új tudománypolitikai main stream, a „pályázás” technikájával? Figyelmeztető nyugati barátaink panasza: lassan a vezető kutatók idejének, energiáinak harmadát viszik el a pályázás-elszámolás adminisztratív kötelezettségei. Nem is beszélve azokról az előre tervezett konferenciákról, beszámolókról, amelyeket csak azért rendezünk, hogy a „teljesítés” adminisztratív feltételeinek eleget tegyünk. Elszámolási pontokhoz kötött terveket kell készítenünk 3 évre előre a tudományos kutatás területén! A kutatás területén, amely ilyen távon részleteiben programszerűen nem tervezhető. Hiszen a kutatói munka izgalma, szépsége éppen az, hogy váratlan problémák sora ötlük újra és újra eléink. Az, hogy a hipotézist, a tervet újra és újra módosítani kell! *A veszély: merev hivatalnokoktól vezérelt tervgazdálkodás gyakorlata tér vissza.* Csak most nem szovjet és KGST-s, hanem uniós, vagy éppen hazai kutatásszervező bürokraták intézkedései révén.

*Pályázatok
kontra kutatás*

PIACGAZDASÁG ÉS AZ ÁLLAMI FENNTARTÁSÚ KUTATÁSSZERVEZET

Sorjáznak a mindnyájunkat, kandidált országokat együttesen érintő kérdéskörök. Csak példákat sorolok fel.

Az uniós pályázatokhoz például garanciák, önrészesedés szükséges. Vajon segítenek-e abban államaink, hogy a pályázás feltételeit teljesítsük? Tudjuk, hogy az EU megfelelő hivatalaiban most kitüntetett jóindulattal kezelték a jelölt országok pályázatait. De néhány év múlva ez a pozitív diszkrimináció valószínűleg már megszűnik. Ugyanígy több közös konferencia-témát ad a volt szovjet megszállta államok *tudományszervezetének átalakulása* is. Az átállás a *piacgazdaság, a többpártrendszer körülményei* közé. Szükséges az átmenet tudománypolitikai céljainak és eszköztárának megfogalmazása, és az országainkban kialakult gyakorlatról kell egymásnak tájékoztatást adni, azok eredményeit megvitatni. Hogyan viszonyulnak a volt szovjet országok mai politikai vezetései a megmaradt *állami kutatóhálózat* finanszírozásához? Tekintsük át: mi volt az eredménye 1990 után az intézethálózat leépítésének Csehországban, mi történik Lengyelországban, Szlovákiában! Mi szívesen beszélünk arról: milyen „átmenetstratégiát” követünk Magyarországon. Épp a múlt hónapokban kellett ezen leépülési folyamattal sokat foglalkoznom.*

*Pozitív
diszkrimináció*

*A piac-
gazdaságra
átmenet*

Tovább a közös témakörökkel!

Hogyan alakul az állami kutatásszervezet szerkezete? Azzal, hogy az akadémiák központi tudománypolitikai koordináló szerepét mindenütt felszámolták, javult-e a szakmai teljesítmény? Hogyan épül fel „kormány”, „egyetem”, „akadémia” viszonya? Én például a szovjet rend-

*Az állami
menedzsment*

* 1999. november 6. „Akadémia és tudománypolitika Kelet-Európában, 1918–1999”.

szerben kialakult *virtuális autonómiákat* – ilyennek tekintem a szovjet rendszerben kiépített Akadémiánkat – sokkal hasznosabbnak tartom a kutatásszervezésben, mint a nyugat-európai végrehajtó hatalmi (kormány) irányítást. Azaz az autonómiát életképesnek tartom a piacgazdaság és a plurális demokrácia korában is. De a régi rendszer intézményeit meg kell szabadítani szovjet jellegétől, és az akadémiákból *modern civil szervezeteket* kellene (lehetne) formálni. Mi Magyarországon éppen ezen fáradozunk.*

Kutatóhálózat

Regionálisan hasonló gond: mi legyen a térségben a szovjet korszakban létrehozott független kutatóhálózat jövője? Melyek a mellette, az *oktatástól független kutatóhálózat* megtartása melletti érvek? Mennyire képesek az állami kutatóintézetek a privát gazdaság feltételeihez igazodni? Szerintem ez esetben például állam és magántőke viszonya általános összefüggésekben vár itt rendezésre. Nyugat-Európában ez a viszony kialakult, de ha az ottani feltételeket az ún. sokkterápia receptje szerint azonnal bevezetjük, akkor néhány éven belül a legerősebb kutatóbázisaink esnek szét. Milyen munkamegosztás alakulhat ki az egyetemi tanszékek és a függetlenített kutatóintézetek között? Lehet-e, szabad-e befolyásolni ezt a viszonyt tudománypolitikai eszközökkel, vagy kell hagyni a spontán folyamatokat? Elkerülhetetlen a sok párhuzamosság, az erők szétaprózása, s bízunk kell abban, hogy majd magától kialakul egy új „rend”?

*Kutató-
értelmiség*

Milyen a *kutatóértelmiség anyagi és erkölcsi állapota*? Hogyan befolyásolja a kényszerű „mellékkeresetek” hajszolása a tudományos teljesítményeket? Van valahol tudatos bérpolitikai elképzelés és intézkedés annak érdekében, hogy ezt a magunk szétaprózását megakadályozzuk? Képesek a volt szovjet államok egy kiemelt elit értelmiségi bérpolitikára? Mi Magyarországon 1997 óta rendszeresen ostromoljuk például a kormányzatot a kutatóértelmiség rendkívüli béremelése érdekében. S úgy látszik, nem eredménytelenül. Társadalompolitikailag elfogadható-e alapelvünk: a tudományos elit értelmiséget, a meritokráciát az állami költségvetésből kiemelten kell támogatni? El tudjuk-e fogadtatni a társadalommal azt, hogy a tudományos szervezetet kiemelten kezelje?

*Termelő
vállalat,
kutatóintézet*

Meg tudjuk-e értetni: a kutatóbázisokat, tanszékeket a hozzájuk kötődő periodikákkal, nemzetközi kapcsolatokkal nem lehet úgy kezelni, mint egy termelő iparvállalatot! Az iparban a jól működő nagytőke akár egy éven belül eredményes termelői egységet hívhat létre. Elfogadják-e a politikusok a kutatóértelmiség intézményei megtartása melletti érvünket: ha egyszer egy tanszék, intézet szétesik, akkor legalább két generáció szükséges az újjáépüléshez!

*1998. május 4. „A jövő Akadémiája. (Közyűlési előadás)”.

UTÁNPÓTLÁS ÉS ÚJ ÖSZTÖNDÍJRENDSZER

Hogyan áll a fiatal kutatói utánpótlás? Mit hozott magával a PhD-rendszer általános bevezetése a szovjet állami minősítés megszüntetésével? Az átmenet gazdasági nehézségei – ez közismert – a legfiatalabb generációt sújtják. Ki tudjuk-e ragadni ebből a szociális örvényből a fiatal kutatókat?

Kutatói utánpótlás

Célszerű lenne a térségben kialakítani a közép-kelet-európai ösztöndíjas meghívások rendszerét. Volna értelme az akadémiák között egy olyan megállapodásnak is, amelynek értelmében a térség akadémiái preferálják a szomszédos országok fiatal kutatóinak meghívását egymáshoz. Nekünk például van egy jól működő Domus-ösztöndíjrendszerünk, amelynek keretében a szomszédos országok magyar nyelvű fiatal kutatóit hívjuk meg 3–6 hónapra, adunk szállást, ösztöndíjat nekik. Szívesen tárgyalnék arról, hogy fiatal nem magyar kutatók számára kibővítsük ezt az ösztöndíjrendszert. *A regionalitás* úgyis a *jövő napi életformája lesz*. Nagyjából azonos anyagi-szociális igényű fiatalok 25-35 évesen még nehézség nélkül élnek a szomszédos államban posztgraduális diákként. Többéves tapasztalattal állíthatom ezt, mert az 1990-ben alapított Budapesti Európa Intézet ösztöndíjasainak 70%-a a térség államaiból jön fővárosunkba, és a bentlakásos intézetben a közös konyha, a közös heti Kaffeerunde révén összeismerkednek egymással és a magyarokkal. (Én magam is így kötődöm máig egy nyugat-európai, német posztgraduális intézethez.)

Regionalitás: napi életkeret

II.

A KELET-EURÓPA-ISMERET KIÉPÍTÉSE, TERJESZTÉSE

A JUGOSZLÁVIAI HÁBORÚ SOKKJA

Ez év március 25-én kirobbant a jugoszláviai háború. A második világháború után az első igazi háború az európai kontinensen. Megráz bennünket, a Jugoszláviával szomszédos államok polgárait, és megrázza egész Európát. De megrázza a közép-európai értelmiséget is. A televíziós közvetítés jóvoltából szemünk előtt találtak célba az F-16-osok rakétái. A szinte csillagháborús tévéközvetítések mellett láttuk azokat a képsorokat is, amelyek a lakosság mindennapi háborús gondjait, az áram- és vízszolgáltatás tönkremenetelét, az ellátási gondokat mutatták.* De megkaptuk még a tudomány budapesti első világkonferenciája előtt a Szerb Akadémia felhívását is, amely NATO-ellenes megnyilatkozásokra

F-16-osok

* 1999. június 23. „Európai Unió és Közép-Kelet-Európa Koszovó után”.

A helyi értelmiség aktivizálása igyekezett rábírní az akadémiai világot. Bárhogy is vélekedjünk a NATO-beavatkozás jogosságáról és a beavatkozás szükségességéről, sokunknak az volt a véleménye: *a közép-európai konfliktusokat csakis a helyi politikai és értelmiségi elit aktív közreműködésével lehet feloldani.** Már sokunk barátjával, a bécsi Richard Plaschka professzor születésnapjára, 1997 áprilisában fogalmaztuk meg az ötletet: a közép-kelet-európai akadémiák együttműködésére van szükség ahhoz, hogy a térség mindnyájunkat foglalkoztató feszültségeit feloldhassuk. Akkor még csak lappangó politikai konfliktusokról és lappangó természetgazdálkodási gondokról beszéltünk. Most, 1999-ben jugoszláv háború, regionális árvízkatasztrófa kényszerít erre bennünket.

A jugoszláv háború és az árvíz volt a második indíték, amiért ezt a mai találkozót javasoltuk: beszéljünk arról, hogyan tudjuk részben kimondottan tudományos, részben pedig társadalmi-politikai célokra használni a közép-kelet-európai akadémiák együttműködését! Hogyan tudjuk a térség sajátos gondjait megfogalmazni, hogyan tudjuk a világ felé a régióismeretet közvetíteni.**

AZ EURÓPAI UNIÓ KELETI KITERJESZTÉSÉRŐL

Kelet-ismeret Nyugaton Az Európai Unió keleti kiterjesztése – hacsak a Koszovó típusú problémák nem újulnak meg – be fog következni. A viták természetesen még majd folynak a kiterjesztett EU belső szerkezetéről, a szavazati arányok megoszlásáról, de már ma sem vonja kétségbe senki, hogy a bővítés, ha fokozatosan is, de szükséges. Figyelve az 1992–99 közötti vitákat az unió keleti kiterjesztéséről, a legfontosabb következtetésem: *hiányzik az unió brüsszeli adminisztrációjában a „Kelet-ismeret”, és legalább ennyire hiányzik keleten a „Nyugat-Európa-ismeret”.*

A konfliktusok igazi okai Koszovó egyik tanulsága számomra az – és erről volt alkalmam más fórumokon is beszélni –, hogy sem az amerikaiak, sem a nyugat-európaiak nem ismerik a *helyi konfliktusok igazi okait*, egyszerűen nincsen helyismeretük. És nem ismerik a helyi társadalmi közeget, aminek következtében nem is találhatják meg a konfliktusok feloldásának módjait.

Nyugat-Európának és az Egyesült Államoknak három lehetősége maradt. Az első lehetőség: politikai és katonai eszközökkel *beleszólnak* a közép-kelet-európai etnikai-nemzeti és államok közötti konfliktusokba. Ezt tette Nyugat-Európa 1878-ban, 1918-ban és lényegében ez történt 1945-ben is. Szerintem most, 1990 után derült ki: ezek az 1878–1945 közötti nyugat-európai akciók szinte maradéktalanul *a nyugat-európai*

* 1999. május 27. „Románok, magyarok a közép-kelet-európai térségben”.

**1999. április 8. „Közép-Kelet-Európa-ismeret a világban”.

nagyhatalmak szempontjait követték. A nagyhatalmak európai érdekeinek megfelelően kívánták például elrendezni 1918 után az egyik „nagy-hatalom”, Németország keleti hátszágait. Ahogy Németország, Anglia ugyanúgy a maga balkáni és közel-keleti világhatalmi stratégiája részeként alakította közép-kelet-európai politikáját. A térségben csak annyira érdekelte őket a konszolidáció, a rend, amennyiben ez része volt a *saját világstratégiájuknak*. Sok jót ezért is nem hoztak számunkra. Ezek az akciók továbbá azért is voltak eredménytelenek, mert nem a helyzet érdemi ismeretén alapultak. Az akciók így *egészen más eredményhez* vezettek, mint ahogy azt nyugati barátaink gondolták.

*Nagyhatalmi
érdek –
beavatkozási
politika*

A másik lehetőség nyugat-európai barátaink részére: *nem törődnek a mi bajainkkal*. 1990 után lényegében ezt a második receptet követték. Talán azért is, mert felismerték, hogy az előző száz év „beavatkozási politikája” valahogyan mindig csődöt mondott. A Jugoszlávia felbomlását követő tömegmészárlások, kegyetlenkedések azt mutatják, hogy a *tétlenség politikája* sem követhető, mivel az embertelenségekhez vezethet. Ezt elégelte meg most az USA. Számára nem maradt más hátra, mint a „tűzoltás”, azaz a fegyveres beavatkozás. Ez történt Koszovóban. Hogy ennek meglesz-e az eredménye, azt még nem látjuk. Bennem több az *aggály*, mint az elégedettség, noha tudom, hogy a Milosević-féle mészárlásokat nem lehet tolerálni. Sem a világnak ezen a részén, sem másutt! Beavatkozni, de nem fegyveresen! Hát akkor hogyan?

*Tétlenség, tűz-
oltás, aggály*

Van azonban szerintem a Nyugatnak egy harmadik lehetősége is: segítsenek a közép-kelet-európai népek *egymáshoz közelítésében*. Mert a konfliktusok feloldása csakis a helyi államok és nemzetek együttműködéséből fakadhat. Gyakoroljanak a nyugat-európaiak és az amerikaiak diplomáciai és gazdasági eszközökkel nyomást a térség államainak politikusaira annak érdekében, hogy azok az egymással folytatott tárgyalások megoldásokat keressék.

*Tárgyilagos
megoldás*

ETNIKAI RENESZÁNSZ KELETEN ÉS NYUGATON?

Koszovó után sokan azért félnek az Európai Unió kiterjesztésétől, mert könnyen megtörténhet, hogy Közép-Kelet-Európa feloldatlan etnikai-vallási konfliktusai az unión belülre kerülnek. Sőt, attól tartanak, hogy a kelet-közép-európai etnikai összeütközések Nyugat-Európában is az etnikai reneszánsz újabb hullámát váltják ki. És az utóbbi 150 évben lefojtott nyugat-európai etnikai kisebbségek morgolódásához fog ez vezetni. Hiszen ma már mindenki tudja, hogy a Kelet-Közép-Európában 1990 után felszínre tört nemzeti mozgalmak hozzájárultak a spanyolországi, sőt a franciaországi és csendben még Angliában is meglévő etnikai feszültségek erősödéséhez. A román–magyar, a szlovák–magyar,

*Kisebbségek
Nyugaton*

A Kelet „hatása” a Nyugatra a horvát–szerb stb. konfliktusok, a közép-kelet-európai etnikai reneszánsz élenkítően hat a nyugat-európai etnikai öntudatosodásra is. E tényből Nyugat-Európában két következtetésre is juthatnak. Az egyik: el kell kerülni azt, hogy a közép-kelet-európai térség etnikai feszültségei fegyveres konfliktusokhoz, netán tömegmozgalmakhoz vezessenek, mert ez biztonságpolitikailag destabilizálja a térséget, a gazdasági befektetőket elbizonytalanítja. Márpedig Nyugat-Európa – joggal – tőke- és munkaerőpiacot keres az EU kibővítése révén a térségben. A másik következtetés: az egész kontinensen elfogadható normákat kell keresni a nemzeti kisebbségek életlehetőségeinek. Beleértve a franciaországi, angliai etnikai kisebbségeket. Az unió keleti kiterjesztését tehát össze kell kapcsolni nemcsak a közép-kelet-európai társadalmak békéjének megteremtésével, hanem az európai kisebbségek dolgának rendezésével is.

Kontinentálisan érvényes normatívák

KÖZÉP-KELET-EURÓPAI NATIONAL GEOGRAPHIC ÉS KELET-EURÓPA-ISMERET

A térség a világ-politikában A térség megismertetése a világgal! Ez lehet számunkra a hosszú távú program.* Több haszonnal is járhat az itt élő kis népek számára. Első haszon: megismerteti a világpolitikai döntéshozókat a térség sajátosságaival, megismerteti őket a helyi szakértők neveivel, akiket bevonhatnak olyan *világpolitikai döntések előkészítésébe*, amely döntések a *térséget érintik*. Nem lesznek „helyidegenek” a minket érintő világpolitikai akciók. Második haszon: megismertetjük a világgal a *térség természeti és emberi erőforrásait*. Megismertetjük a kínálkozó befektetések előnyével, a munkaerőviszonyokkal, technikai infrastruktúrával, a térség kínálta közvetítőkereskedelem lehetőségeivel. Nem utolsósorban azzal a lehetőséggel, amelyet az Oroszország felé vezető út kínál.

Leértékelődésünk Sajnos, a Szovjetunió összeomlása után a világ érdeklődése csökkent a térség iránt. Mindenekelőtt azért, mert nyugaton az állami döntésekben a katonapolitikai szempontok uralkodtak el a második világháború után. Ennek következtében a közép-kelet-európai térség csak addig volt igazán érdekes a nyugati nagy államok részére, amíg fennállott a Szovjetunió mint katonai nagyhatalom. Ahogy ez megszűnt, úgy a térség katonapolitikai-stratégiai fontossága – ne feledjük: a szovjetellenes fellazítás terepe is voltunk – a Nyugat számára megszűnt. Most a nagy nyugati államok más stratégiai fontosságú térségek felé fordulnak. És a tőke természetesen megy az állami (stratégiai) érdekek után, a nagy állami beruházások lehetőségétől vezettetve. A politikai érdeklődés csappanását

* 1999. április 3. „Helyünk Európában, Európa megismertetése itthon”; 1999. június 25. „Európai Unió, hidegháború, Egyesült Államok”.

követően csökkent a kulturális-tudományos érdeklődés is irántunk. A Kelet-Európa-intézeteket világszerte leépítették. Nekünk kell tehát a magunk PR-jával törődnünk.

A közép-kelet-európai régió egészében lehet érdekes a világ számára. A regionális érdekek felismerése azonban itthon több akadályba ütközik. Ezek közül az egyik: intézményeink, államilag finanszírozott értelmiségünk nemzetállami intézmények keretében élnek. Nincs regionális érdekük, mivel nemzetállami alkalmazottak. Ezért azután nem ismerik fel: a világot nem egy-egy kis állam érdekli Közép-Kelet-Európából, hanem a térségszintű beruházások lehetősége. *Nekünk kell tehát kiépítenünk az új Kelet-Európa-kutatást és terjeszteni a „térségismeret”.*

*A regionális
érdekek
felismerése*

Ezért is javasoltam barátainknak egy Közép-Kelet-Európa kézikönyv és egy közép-kelet-európai képes, idegen nyelvű folyóirat, tévé-műsor szerkesztését, egy közép-kelet-európai National Geographic indítását. Remélem, hogy tárgyalásaink során ennek megalkotásához is el-érkezünk.

III.

AZ AKADÉMIAI ÉRTELMISÉG KÖZÖS REGIONÁLIS VÁLLALKOZÁSAI

Az akadémiák együttműködésének terepe lehet a regionális természeti és társadalmi konfliktusok tanulmányozása. Tanulmányozás és javaslatok kidolgozása a konfliktusok feloldására. Ezek feloldása a régió elit értelmiségének fokozott szerepvállalása nélkül elképzelhetetlen. Pontosabban: a régió elit értelmiségének közös vállalkozásai nélkül elképzelhetetlen. Ezek a konfliktusok eddig is léteztek, de az 1999. év néhány politikai és természeti katasztrófája rádöbrentett bennünket az együttműködés kényszerítő voltára. A hit, hogy a *régió értelmiségeinek közös vállalkozásokat* kell indítania, volt a harmadik indítéka annak, hogy javasoljuk a térség akadémiáinak együttműködését.

*Természeti
és társadalmi
konfliktusok*

A REGIONÁLIS TERMÉSZETGAZDÁLKODÁSI STRATÉGIÁK

A térségben az árvizek, a különböző állati és növényi fertőzések nincsenek tekintettel az állami határokra, ugyanakkor nincs regionális hatókörű természetvédelmi vagy természetgazdálkodási programunk. Sem a Dunára, sem a Tiszára nem sikerült ilyen programokat kialakítani. 1997-ben még osztrák barátainkkal, majd a bécsi kelet-közép-európai fórumon a Duna menti országok politikusaival, értelmiségeivel arról tárgyaltunk: mi legyen a Dunával? A Duna 7. számú európai közlekedési folyosó, a Dunára gazdálkodási, emberi és állatélőhely-rendszerek épülnek rá, sokszínű kulturális örökséget képez, és amely emberek

*Árvíz, növényi
fertőzések*

Duna-program, 1997 millióinak adhat munkahelyet a Feketeerdőtől a Fekete-tengerig. Közös stratégiák kidolgozására gondoltunk a hajózásban, a haltenyésztésben, a szórakozási és sportlehetőségekben, a sajátos agrártermelési adottságok kihasználásában, a szárazföldi közlekedésstratégiák alakításában. De jött a jugoszláv háború, ami évekre megbéníthatja a Duna-hajózást, és lehetetlenné teszi a nemzetközi Duna-program megvalósítását.* Nem sikerült a magyar Akadémiának az a vállalkozása sem, amely ugyancsak két éve, 1997-ben célul tűzte ki egy közép-kelet-európai ökológiai megfigyelőállomás rendszerének kialakítását.** A pénzforrás nemzetállami kellene hogy legyen, azaz magyar, a projekt haszna viszont nemzetközi, a résztvevők nagy része külföldi. Feloldhatatlannak tűnő ellentmondás a mai viszonyok közepette!

A szovjet előnyei? Önkritikusan el kell mondani – éppen a legutóbbi természeti katasztrófák hívták fel e tényre a figyelmünket –, hogy *a szovjet megszállás idején sokkal hatékonyabb volt a regionális együttműködés* a térség politikai, technikai és természettudományos adminisztrációja között, mint ma. Ennek az együttműködésnek a megteremtése politikai szándékkal lehetséges csak. De az együttműködés és a politikai akarat szükségességére a térség akadémiai értelmisége kell hogy a figyelmet felhívja.*** Javaslatom: válasszunk ki néhány nagy, a régió különböző államait érintő természetgazdálkodási témakört – például vízgazdálkodás, közlekedésstratégiák, a növény- vagy állatvilág határokat átlépő fertőzései –, dolgozzunk ki ezekből projekteket, pályázzunk ezzel vagy az uniós keretprogramoknál, vagy finanszírozzuk meg ezeket akadémiai erőforrásokból, netán a kormányainkkal.

Szakigazgatási apparátusok együttműködése Mindez csak akkor lesz eredményes, ha ösztönözni tudjuk a régió *szakigazgatási apparátusainak együttműködését*. A régió apparátusainak együttműködése a mindennapok szintjén, kollégáim szerint, jónak mondható. A legutóbbi árvíz is ezt tanúsította. De a szakminisztériumok szintjén már átpolitizálódik az együttműködés. A *visegrádi együttműködés* pedig elsősorban a nyilatkozatok szintjén látványos. Akadémikusainak, akadémiai projektjeinknek ösztönözni kell a saját vízügyi, földművelésügyi, környezetvédelmi, közlekedési minisztériumi apparátusainkat az együttműködésre.

AZ EURÓPAI UNIÓ KITERJESZTÉSE ÉS A REGIONÁLIS ÉRDEKEK

Regionális érdekek kötnek össze bennünket a fentebb már említett európai uniós kiterjesztés témakörében is. A térségben élő embereknek

* 1997. december 3. „Hét pont a Dunáról”.

** 1998. december 3. „Ökológiai kutatás és közép-kelet-európai monitoring-rendszer”.

*** 1999. április 8. „Közép-Kelet-Európa-ismeret a világban”.

vannak nagyon is *sajátosan közép-kelet-európai*, azaz *regionális érdekei*, amely érdekeket az unió kiterjesztésének pillanatában érvényesíteni kellene. Ezek megfogalmazására sajnos a térség kormányzati adminisztrációja vagy nem képes, vagy nem vállalkozik. *Hiányzik államaink politikai apparátusából a regionális gondolkodás.* A politikai többpártrendszer szavazatérdekeltté tette a politikusi gondolkodást, azzal törődnek a pártok, a politikusok, ami a választókat érdekli. Márpedig *a térség lakosságának egyelőre nincs regionális tudata.* Így azután a többpárti demokrácia intézménye sem ösztönzi az adminisztrációt a regionális gondolkodásra. Annál is kevésbé, mert a minisztériumi adminisztráció állásai inkább pártfüggők lettek, mint az egypártrendszerben voltak. Négyévenként cserélődik a kormánykoalíció, négyévenként cserélődik a szakapparátus! Így azután a hosszú távú projektek, ha meg is indulnak, megtörnek. *Nincs tehát társadalmi elem, amelyik az EU kiterjesztése során a nyugat-európai érdekekhez hozzámérje a kelet-európai érdekeket.*

Többpártrendszer – nemzeti szempontok erősödése

Nyugat-Európa ugyanis már megfogalmazta a maga sajátos érdekeit elvárások formájában Közép-Kelet-Európával szemben: *ezek az európai uniós csatlakozás feltételei.* De ki fogalmazza meg a mi térségünk érdekeit? Már pontosan tudjuk például, hogy Közép-Kelet-Európa az ipari forradalmak korában Nyugat-Európa éléstára volt. Egészen 1939-ig. Ma azonban már Nyugat-Európának nincs ilyen élelemigénye! Sőt, Nyugat-Európa fél a régió agrártermelésétől. Az 1960-as évektől Nyugat-Európában agrárfölösleg alakult ki. Vagyis *megszűnt* a Nyugat- és Kelet-Európa között *évszázadokig fennálló egymásrautaltság egyik alapja: az iparilag fejlett Nyugat-Európa a keleti peremvidékekről szállított élelmet és egyéb nyersanyagokat.* Ma már azonban szigorúan korlátozni fogják az éppen éghajlati, termőföldi adottságai révén az agrárpiacon boldogulni tudott országok termelését, mindenekelőtt Lengyelországot és Magyarországot, de Szlovákiát is. De mi lesz 30 év múlva, amikor a világ növekvő népessége mellett az élelemtermelő területek nem lesznek növelhetők, és újra jelentkezik az igény a térség agrártermékei iránt? (Egyébként is: számos olyan speciális agrárterméke van a térségnek, amely előtt lehetőségek nyílnak az unióban. Csak ez nem a gabona, a sertésenyésztés, amelyre másfél évszázada berendezkedett a térség élelemtermelése.) Melyek lehetnek a mindnyájunk számára nyíló termelési ágazatok: a hungarikumok termesztése, kisállattenyésztés stb.* Akadémikusaink *regionális tanulmányainak* tárgyai lehetnének ezek a kérdéskörök. Melyek lehetnek boldogulásaink területei? És: melyek a közép-kelet-európai térség érdekei, amelyeket az elmúlt évben megindult előzetes tárgyalások után, nekünk már a csatlakozás előtt meg kellene fogalmaznunk?

Nyugati elvárások, csatlakozási feltételek

Regionális termelési stratégiák

* 1996. december 5. „Agrárium Magyarországon az ezredfordulón”.

AZ ETNIKAI KISEBBSÉGEK KONFLIKTUSAINAK FELOLDÁSÁRÓL

Az unió keleti kiterjesztésének nyugati ellenzői nem is annyira gazdasági (pl. az agrárium) sérelmére hivatkoznak, hanem a közép-kelet-európai térség *belpolitikai társadalmi feszültségeire*. Oda, ahol társadalmi feszültségek, utcai felvonulások, tüntetések, netán fegyveres vagy utcai verekedésbe fulladó összeütközések vannak, oda, ahol idegenellenesség uralkodik, oda soha nem fog a tőke és a befektetés jönni. A tőke nyugalmat és kiegyensúlyozottságot kíván. Márpedig a térségben a munkaalkalmak megteremtését, ugyanakkor a helyi termelési rendszerek modernizálását elsősorban a nyugati befektetőktől várhatjuk. Ezért Nyugat-Európa számára rendkívül fontos, hogy a *térség etnikai* – de hozzátehetném: *szociális* – konfliktusait is csillapítani lehessen az európai uniós bővítés idejére. A térség társadalmi konfliktusainak legszembetűnőbb jegye az etnikai konfliktus. (Azért mondom, hogy legszembetűnőbb, mert a szociális konfliktusok szerintem mélyebbek, de ahhoz hozzászokott a nyugat-európai ember.) A szociális konfliktusok egyelőre nemzetállami gondokként jelentkeznek csak, de az etnikai konfliktusok már kimondottan nemzetközi, regionális konfliktusok. (Még a roma konfliktusok is azok, ha akarjuk, ha nem.)

*Az EU-
kiterjesztés
fékezése*

*Szociális
konfliktusok*

Történészként azt mondom: 1990 óta több történt a térség etnikai feszültségeinek feloldása érdekében, mint előtte 150 évig. A „feloldás” természetesen konfliktusokkal is társul. *A politikai szabadság az indulatok elszabadulásával is együtt jár.* Az 1990–99 közötti kilenc év, és most Koszovó is azt mutatja: a legfontosabb az, hogy a térség etnikai kisebbségeinek békés egymás mellett élését intézményesen biztosítsuk. Nemcsak az államok, nemcsak a kollektívumok, hanem az egyének békés egymás mellett élését is. Vagyis: nemcsak azért kell a kisebbségi kérdéssel foglalkoznunk, mert ez a térség *biztonságpolitikai stabilitásának* kérdése, hanem azért is, mert polgáraink életérzésének, *emberi mivoltuk megélésének* kérdése is.*

*Egyének,
kollektívumok
békéje*

A TÉRSÉG AKADÉMIÁINAK KÖZÖS AKCIÓIRÓL

Mit tehetnek a térség akadémiai a térség kisebbségi konfliktusának feloldása érdekében? Engedjék meg néhány konkrét elképzelés előterjesztését!

a) *A kisebbségi kérdés kutatása.* Készüljön el a térség etnikai térképe a várható millenniumi népszámlálások alapján. Dolgozzuk ezeket fel,

* 1999. szeptember 10. „A kisebbségek és a civil szerveződések jövője az Európai Unióban”; 1998. október 15. „A kisebbségpolitika új útjai”.

Etnikai helyzetfelmérés adjuk közre. Készüljön ehhez elemzés: melyik vidéken milyen etnikai kisebbség jelent feszítő erőt. A kisebbségek életigénye ugyanis területenként más és más. Egyik helyen összefonódik vallási-felekezeti kérdéssel (pl. Románia, Szerbia, Magyarország), másik helyen jobban az iskola-rendszerrel (pl. Magyarország, Szlovákia, Románia). De vannak esetek, amikor munkahelyigénnyel párosul és lesz belőle társadalmi konfliktus. (Pl. az egész térségben a romakérdés.) 1992-ben közreadtunk egy Magatartáskódexet a közép-európai államok részére: hogyan kezeljék a kisebbségeket.* Ez röviden feltárta a térség minden államában megbújó etnikai konfliktusokat. Most mindezt tovább kellene fejleszteni.

A kisebbség-kutatás regionális szervezete b) *Kisebbségkutató egységek, a hazai kisebbségek kutatása.* Az akadémia-kutatóknak javasolható volna kisebbségkutató egységeket felállítani. Budapesten létrehívtuk az akadémia kisebbségkutató műhelyt.** Feladata a magyarországi nem magyar népek és a határokon túli magyar kisebbségek jelen helyzetének tanulmányozása. A műhely kutatói és kutatásszervezői funkciókat is ellát. Minden magyarországi kisebbségnek van (lesz) egy-egy szervezője a műhelyben (ők szlovák, német, horvát stb. nemzetiségűek). És most a 2000–2001. évi költségvetési tárgyaláson igyekeztünk biztosítani egy-egy akadémiai kutatásszervezői státust a hazai kisebbségek irodalmi tanszékein, illetve intézeteiben. Így Békéscsabán a szlovákoknak, a pécsi egyetemen a horvátoknak stb. Ugyanilyen kutatásszervezői státusokat szeretnénk alapítani a *szomszédos országok magyar egyetemén*, illetve *kulturális intézményeikben*.

Kétkamarás parlament, identitás-pluralizmus c) *Kisebbségek és kétkamarás parlament?* A kisebbségkutatás egyik érdekes súlypontja lehet: a kisebbségek politikai képviselete a többpárti parlamentben. Én meg vagyok győződve arról, hogy a kisebbségi konfliktusok feloldásának egyik feltétele a parlamenti képviselet megadása. A jelenlegi helyzet tanulmányozásra vár: Szlovákiában, Romániában van magyar etnikai alapon szerveződő párt. De: az európai politikai normákhoz ez nehezen igazítható. A politikai identitás és a nemzeti, vallási vagy a szakmai identitás szerintem nem zárja ki egymást, tehát különböző formákban kíván képviseletet. Mint ahogy a szociális, illetve hivatások szerinti képviselet sincs megoldva a jelenlegi egykamarás parlamentben. *Etnikai, vallási, foglalkozási identitások alapján felállítandó „második” parlamenti kamara lehetne a képviseleti fórum.* Választott tagokkal természetesen. A második kamara választott jellegét azért fontos hangsúlyozni, mert a térségünkben a rendi hagyományok visszaállításától félnek egyesek, amikor a kétkamarás parlament ötletét meghallják. Ott

* Glatz Ferenc: A kisebbségi kérdés Közép-Európában tegnap és ma. História Plusz 1992/11. szám; 1997. szeptember 17. „Magatartáskódex a közép-kelet-európai kisebbség-politikában”.

** 1998. április 1. „Tézisek a kisebbségi létről”.

akadémia, egyetem, szakszervezet, etnikai szövetségek, egyházak választott képviselői fogalmaznák és testesítenék meg a választók különböző identitásait.

Miért ne a közép-kelet-európai térség legyen az európai parlamentáris rendszer megújító kísérletezője? Hiszen itt van Európában a legnagyobb etnikai, vallási tarkaság. Az akadémiai – azaz a kutató – politológusoknak, jogászoknak kellene e lehetőségeket tanulmányozniuk.

d) *A közös történelem kutatása. Millennium.* A térség akadémiai intézeteikben ösztönözzék a közös történettudományos projekteket. A térség mai kisebbségi konfliktusai elsősorban érzelmi-tudati alapokon nyugsznak és nem valós érdekelletéteken. Nincsenek valós szociális alapjai. Minden nemzet szociálisan „teljes” nemzet, rendelkezik saját középosztállyal. Az érzelmi-tudati szembenállások lebomlanak majd automatikusan is, de az időt és a közös érdek felismerését lehet siettetni. Ez a mi dolgunk. Nem pozitív – nem kétlem: jó szándékú – hamisításokra van szükség, ahogy ezt tették idősebb kollégáink a szovjet megszállás idején, az internacionalizmus szellemében. (Ha az ember „elfogadta” a népek barátkozásáról kiadott történelmi munkák igazát, akkor már nem is értette, miből keletkeztek a máig ható konfliktusok.) A mi feladatunk a mai társadalmi-igazgatási-kulturális érdekközösség, a régi érdekelletétek feltárására. (A kutatás annál is könnyebb lehet, mert népeink történelméhez az írott források termelése egy ugyanazon intézményrendszerben történt Dalmáciától Lengyelországig. A térség népeinek nagy része egy államterületen, a Habsburg Monarchiában élt.)

Közös történelem, közös kutatások

e) *Bilaterális kutatói állomások, ösztöndíjak.* Fiatal kutatói ösztöndíjakat és közös kutatásokat segítő kutatóállomásokat lehetne szervezni. Bilaterális alapon. Éppen a szlovák–magyar együttműködésben született a jó példa az 1950-es években: a „pobocka”. Egy kutatásszervezői állás Budapesten, egy állás Pozsonyban. Amióta ez megszűnt, gyakorlatilag senki nem szervezi a közös kutatásokat. Javaslom, újítsuk ezt fel, és ha működik, kezdeményezni fogom egy román–magyar, horvát–magyar „pobocka” létrehozását is.

Fiatal kutatói ösztöndíjak

REGIONÁLIS TÁRSADALOMKUTATÓI SZEMLÉLET

Közeleg a magyar állam alapításának 1000. évfordulója. Ez alkalom lehetne, hogy a magyar állam alapítását közép-európai összehasonlításban mutassuk be, és megkezdődjék egy közép-európai regionális társadalomkutatói konferenciasorozat, amelyre közös publikációs rendszer is épülhet.*

Befejezetlen kézirat

* 2000. december 8. „Regionális történetiszemlélet Közép-Kelet-Európában”.